

GRAŻYNA ANNA CIEPIELA
JACEK SOSNOWSKI
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny
Siedlce

EFEKTY EKONOMICZNE DZIAŁALNOŚCI TURYSTYCZNEJ W GOSPODARSTWACH AGROTURYSTYCZNYCH

Przełom XX i XXI wieku to dla polskiej wsi okres zmian i przekształceń, nowych sytuacji i nieznanymi wyzwań. Transformacja ustrojowa, związana z wprowadzeniem w Polsce po 1989 roku gospodarki rynkowej, uwypukliła problemy nękające wieś i rolnictwo. Niska produktywność gospodarstw rolnych oraz relatywny spadek znaczenia rolnictwa jako dziedziny zapewniającej miejsca pracy dla mieszkańców wsi spowodowały, że produkcja rolnicza stała się niewystarczającym źródłem utrzymania. Trudna sytuacja ekonomiczna oddziałuje zwłaszcza na tradycyjne gospodarstwa rolne, które zostały zmuszone do szukania pozarolniczych źródeł dochodu. Szczególnego znaczenia w tym kontekście nabrała agroturystyka. Świadczą o tym liczne badania [2, 4, 13, 31], w których wykazano, że pierwszoplanowym motywem prowadzenia działalności agroturystycznej jest chęć uzyskania dodatkowych dochodów. Agroturystyka traktowana jest ponadto jako kluczowy składnik strategii rozwoju lokalnego oraz programów aktywizacji ekonomicznej i restrukturyzacji obszarów wiejskich.

Czynnikiem warunkującym rozwój agroturystyki w Polsce są nie tylko potrzeby ekonomiczne mieszkańców wsi, ale także mieszkańców miast, jako głównych odbiorców tych usług. Rozwarstwienie ekonomiczne społeczeństwa miejskiego powoduje, że duża jego część korzysta z tanich wczasów. Z badań prowadzonych w województwie lubelskim [23] wynika, że wśród turystów wybierających wypoczynek w gospodarstwie agroturystycznym największa grupa ceni sobie niski koszt pobytu. Atrakcje przyrodnicze wybieranych miejscowości to, zdaniem tych respondentów, sprawa drugorzędna. Natomiast sama atrakcyjność gospodarstwa, czyli dobre warunki noclegowe, żywieniowe oraz możliwość rekreacji ruchowej znalazły się na trzecim miejscu, jako motyw wyboru miejsca wypoczynku. Podobne preferencje urlopowe prezentowali agroturyści w innych regionach Polski. Badania przeprowadzone przez Ciepiałę i Jasińską [3] wśród turystów wypoczywających w gospodarstwach agroturystycznych na terenie czterech województw (podkarpackim, podlaskim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim) wykazały, że w większości były to osoby średnio za-

możne. Dochód miesięczny przypadający na jednego członka rodziny u 65% badanych nie przekraczał 1 000 zł, przy czym u 30% dochód ten wynosił od 700 do 1 000 zł. Ponadto 73% respondentów wskazało, że niska cena usług jest głównym motywem wyboru wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym. Z tych samych powodów agroturystykę wybrało 66,7% badanych turystów w województwie małopolskim [9].

Agroturystyka jest nierozzerwalnie związana ze środowiskiem przyrodniczym i stawia coraz większe wymagania co do jakości oraz wartości krajobrazu przyrodniczego. Badania wielu autorów [25, 29, 30] wskazują, że agroturyści poszukują ciszy, spokoju, czystej wody, pięknych krajobrazów i aktywnego odpoczynku na łonie natury. Zatem środowisko przyrodnicze jest jednym z głównych atrybutów agroturystyki.

Polską wieś cechuje bogactwo natury i piękno krajobrazu. Jednakże walory turystyczne nie we wszystkich regionach są w jednakowym stopniu skumulowane. Według Drzewieckiego [5], 1 368 polskich gmin o łącznej powierzchni 200,6 tys. km² (66% ogólnej powierzchni kraju) posiada warunki sprzyjające rozwojowi turystyki wiejskiej, z czego na pierwszy plan wysuwa się województwo warmińsko-mazurskie. Oceny wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej można dokonać metodą bonitacji punktowej opracowanej przez Dubel [6]. Autorka ta do podstawowych atrakcji turystycznych zalicza głównie: wody powierzchniowe, lasy oraz rzeźbę terenu. Poza wymienionymi elementami do oceny włącza łąki i pastwiska, pola orne oraz obszary zurbanizowane. Najwyższą wartość jednostkową w tej metodzie przypisano wodom powierzchniowym, bowiem z analizy ruchu turystycznego w kraju wynika, że nad wodami wypoczywa 50% osób, w górach ok. 30%, zaś na pozostałym obszarze 20-30%. Drugim w hierarchii składnikiem środowiska jest szata roślinna, a zwłaszcza lasy, które pełnią funkcję krajobrazową i klimatyczną. Trzecim wysoko punktowanym walorem jest zróżnicowanie powierzchni terenu. Ma to szczególne znaczenie dla uprawiania turystyki zimowej. Kolejną rangę w szeregu bonitacyjnym zajmują użytki zielone oraz pola uprawne odgrywające istotną rolę w estetyce krajobrazu oraz w regeneracji psychofizycznej człowieka. Natomiast obszarom zurbanizowanym nadano właściwość czynnika redukującego atrakcyjność terenu. Efektem bonitacyjnej oceny przestrzeni rekreacyjnej może być wyznaczenie obszarów o określonych cechach atrakcyjności turystycznej i racjonalne wykorzystanie środowiska przyrodniczego tych obszarów. Jakość środowiska przyrodniczego, zdaniem Sikorskiej-Wolak [24], jest ściśle skorelowana z natężeniem ruchu turystycznego, który dodatkowo wzrasta na obszarach prawnie chronionych.

Region siedlecki, któremu poświęcona jest niniejsza praca, nie należy do najbardziej atrakcyjnych pod względem turystycznym. Jednakże w gminach położonych w tej części województwa mazowieckiego występuje znaczne zróżnicowanie cech decydujących o atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej. Należy także podkreślić, że region ten zaliczany jest do typowo rolniczych, z przeważającą liczbą gospodarstw mało- i średnioobszarowych, dla których agroturystyka może być źródłem dodatkowego dochodu. Rozwojowi agrotury-

styki na tym terenie powinno sprzyjać także położenie geograficzne, bowiem odległość od Warszawy do najbardziej oddalonych zakątków w tym regionie nie przekracza 150 km. Mieszkańcy stolicy, poszukując wakacyjnego czy weekendowego wypoczynku na łonie natury, mogą więc gościć w gospodarstwach agroturystycznych, nie pokonując dalekiej trasy.

Celem badań prowadzonych w gminach położonych w regionie siedleckim było:

- ocena wielkości agroturystycznej bazy noclegowej i jej wykorzystania;
- określenie związku pomiędzy wielkością bazy noclegowej i jej wykorzystaniem a wartością wskaźnika atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej;
- ocena efektów ekonomicznych działalności turystycznej w gospodarstwach agroturystycznych.

Metodyka

Badaniami objęto 87 gospodarstw agroturystycznych zlokalizowanych w 32 gminach należących do regionu siedleckiego. Region ten, według informatora Agroturystyka-Mazowsze [17], obejmuje 6 powiatów: garwoliński, łosicki, miński, siedlecki, sokołowski i węgrowski (rys. 1). Wykaz 87 gospodarstw i ich lokalizacji uzyskano z Siedleckiego Oddziału Mazowieckiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego i były to wszystkie gospodarstwa agroturystyczne działające w 2007 roku w regionie siedleckim. Badania przeprowadzono w 2008 roku, a uzyskane informacje dotyczyły roku 2007. Materiał źródłowy zebrano metodą wywiadu bezpośredniego. Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankietowy skierowany do właścicieli gospodarstw. Badane gospodarstwa posiadały ponad 1 hektar powierzchni użytków rolnych i prowadziły działalność turystyczną i produkcję rolniczą.

Analizowano wielkość i wykorzystanie agroturystycznej bazy noclegowej w gminach w odniesieniu do wskaźnika atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej oraz efekty ekonomiczne działalności turystycznej.

W pracy zamieszczono:

1. Wskaźnik wykorzystania miejsc noclegowych – wyliczony jako procentowy stosunek sprzedanych miejsc noclegowych w danej gminie w 2007 roku do zdolności usługowej gminy w tym roku (liczby miejsc noclegowych w gminie $\times$ 365 dni).
2. Wskaźniki udziału poszczególnych gmin w badanym rynku (region siedlecki) – wyliczony według poniższych wzorów, podanych w pracy Koniszyk [11]:
  - „fair share” – potencjalny udział w rynku – procentowy stosunek liczby miejsc noclegowych w danej gminie do liczby tych miejsc w regionie siedleckim;
  - „market share” – udział w rynku – procentowy stosunek liczby sprzedanych miejsc noclegowych w danej gminie do liczby miejsc sprzedanych w regionie siedleckim;
  - „market penetration” – rzeczywisty udział w rynku – różnica pomiędzy wartością wskaźnika „market share” a „fair share” w danej gminie.

Rys. 1. Badany region

Źródło: Opracowanie własne.

3. Wskaźnik wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej – wyliczony dla gmin przy zastosowaniu metody bonitacji punktowej [6]. W metodzie tej wyznacza się cechy diagnostyczne, opisywane jako stymulanty i destymulanty, nadając im w zależności od ich procentowego udziału w badanej powierzchni (w tym przypadku powierzchni gmin) odpowiednie wartości punktowe (odczytane z tabeli). Wartości te wykorzystywane są do obliczenia wskaźnika atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej. Stymulantami są wody powierzchniowe, lasy, użytki zielone oraz pola uprawne. Natomiast destymulantami – tereny zurbanizowane. Powierzchnię pól uprawnych (łącznie z sadami), łąk i pastwisk, lasów i terenów zadrzewionych, powierzchnię wód powierzchniowych oraz gruntów zurbanizowanych dla poszczególnych gmin przyjęto według danych publikowanych na stronie internetowej Urzędu Statystycznego [27], uzyskanych z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego, urzędów poszczególnych gmin oraz Rocznika Statystycznego Województwa Mazowieckiego [21] i Rocznika Statystycznego Rolnictwa i Obszarów Wiejskich [20].

Tabela 1

Wartość wskaźnika atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej w gminach

Gmina	Wskaźnik atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej (pkt)	Gmina	Wskaźnik atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej (pkt)
Ceranów	14,78	Przesmyki	10,18
Dobre	10,19	Repki	14,08
Garwolin	19,23	Sabnie	13,47
Grębków	23,72	Sadowne	21,02
Jabłonna	11,27	Sarnaki	28,97
Korczew	10,23	Siedlce	8,85
Kornica	21,18	Siennica	15,13
Latowicz	14,34	Skórzec	12,17
Łaskarzew	17,81	Sokołów Podlaski	10,72
Łochów	28,27	Stanisławów	13,31
Maciejowice	15,37	Sterdyń	15,32
Miedzna	20,74	Stoczek Węgr.	22,49
Mokobody	12,72	Węgrów	17,50
Mordy	15,19	Wiśniew	11,92
Paprotnia	10,29	Wodynie	9,47
Platerów	26,11	Żelechów	20,19

Źródło: Obliczenia własne na podstawie [20, 21, 27].

4. Roczny koszt bezpośredni utrzymania turystów (bez produktów żywnościowych) – wyliczony jako iloczyn dziennego kosztu utrzymania turysty i liczby sprzedanych usług noclegowych. W dziennym koszcie uwzględniono koszty: wody odprowadzonej do kanalizacji (łącznie ze ściekami), energii elektrycznej, energii do ogrzewania wody i gotowania, środków czystości, wywozu nieczystości, ogrzewania powierzchni przeznaczonych dla turystów oraz reklamy. Wyliczenie kosztów utrzymania turysty w gospodarstwie agroturystycznym jest bardzo utrudnione ze względu na brak możliwości ustalenia, jaka część wyżej wymienionych kosztów (poza reklamą i ogrzewaniem) ponoszona jest na działalność rolniczą i utrzymanie rodziny rolnika, a jaka na utrzymanie turystów. W związku z tym w kalkulacji kosztów związanych z utrzymaniem turysty oparto się na dokumentach księgowych, prowadzonych dla obiektu turystycznego, położonego na badanym terenie, we wsi Zabuzę (gmina Sarnaki). Działalność tego obiektu nie jest związana z gospodarstwem rolnym, a baza noclegowa jest wykorzystywana wyłącznie przez turystów. Odpowiednie dane zaczerpnięto także z Małego Rocznika Statystycznego [14] oraz wywiadu bezpośredniego. W kosztach bezpośrednich utrzymania turysty nie uwzględniono: pracy własnej, odsetek od kredytów, amortyzacji pomieszczeń, mebli, sprzętu AGD, naczyń kuchennych, pościeli, ręczników i obrusów.

5. Roczny koszt wyżywienia turystów – wyliczony jako iloczyn dziennego kosztu wyżywienia turysty i liczby sprzedanych usług żywieniowych. Przy wyliczaniu tych kosztów założono, że żywienie turystów w gospodarstwie agroturystycznym powinno być oparte na surowcach produkowanych w gospodarstwie lub kupionych po cenie skupu u pobliskich producentów rolnych. Dzielne zapotrzebowanie turysty na surowce żywnościowe w gospodarstwie agroturystycznym uzyskano z pracy Świetlikowskiej [1]. Zapotrzebowanie na mięso wieprzowe i drobiowe przeliczono na żywiec wieprzowy i drobiowy, uwzględniając wartość rzeźną trzody chlewnej i drobiu [18, 19]. Dzielne spożycie artykułów żywnościowych na osobę, nieprodukowanych w gospodarstwie i ich ceny jednostkowe oraz cenę przemiału ziarna zbóż uzyskano z Małego Rocznika Statystycznego Polski [14], ceny skupu surowców żywnościowych – z publikacji Rynek Rolny [22].
6. Przychód bezpośredni – wyliczony jako iloczyn liczby sprzedanych usług w roku (nocleg + wyżywienie) i ceny jednostkowej tych usług.
7. Nadwyżkę bezpośrednią – wyliczoną z różnicy przychodów bezpośrednich i kosztów bezpośrednich.
8. Wskaźnik opisujący dochód gospodarstwa na tle popytu usług – POR (per occupied room – wskaźnik dochodu na sprzedany pokój/łóżko). Wartość wskaźnika wyliczono jako iloraz średniego rocznego dochodu w gospodarstwie agroturystycznym w gminie (mierzonego nadwyżką bezpośrednią) i średniej liczby sprzedanych miejsc noclegowych w tym gospodarstwie w roku [12].
9. Wskaźnik opisujący dochód gospodarstwa na tle podaży usług – PAR (revenue per available room – wskaźnik dochodu na dostępny w danym przedziale czasowym pokój/łóżko). Wartość wskaźnika wyliczono jako iloraz średniego rocznego dochodu w gospodarstwie agroturystycznym w gminie i średniej liczby dostępnych miejsc noclegowych w tym gospodarstwie w roku (roczna zdolność usługowa gospodarstwa – liczba miejsc $\times$ 365 dni) [12].
10. Współczynnik wykorzystania miejsc noclegowych, wskaźnik „fair share” i „market share” oraz wskaźnik atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej poddano analizie statystycznej. Wyliczono współczynniki korelacji Pearsona (r), określając związek pomiędzy wartością wskaźników opisujących wielkość i wykorzystanie bazy noclegowej a wartością wskaźnika atrakcyjności terenu. Przy obliczeniach statystycznych wykorzystano StatSoft, Inc. (2001). STATISTICA (data analysis software system), version 6.

Wyniki

Działalność agroturystyczna odbywa się w przestrzeni, która nazywana jest wiejską przestrzenią rekreacyjną. Odnosi się ona do bliższej i dalszej okolicy gospodarstwa. W jej obrębie powinny znajdować się walory umożliwiające uprawianie turystyki wiejskiej. Przestrzeń tę tworzą elementy środowiska przyrodniczego, a ich układ decyduje o jej atrakcyjności. W celu zbadania atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej przeprowadza się za pomocą opracowanych metod waloryzację określonego terenu, którym najczęściej jest gmina [5].

Zastosowana w pracy zmodyfikowana metoda bonitacji punktowej [6] pozwoliła w sposób wymierny określić atrakcyjność wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej badanych gmin. W metodzie tej przyjęto, że najbardziej atrakcyjnym (z turystycznego punktu widzenia) składnikiem środowiska są wody powierzchniowe (płynące i stojące). Ich udział w ogólnej powierzchni waloryzowanego terenu znacznie zwiększa wartość wskaźnika atrakcyjności wiejskiej przestrzeni. Należy zaznaczyć, że przez terytorium 16 badanych gmin przepływają rzeki, które wykorzystywane są do różnych form rekreacji (Wisła, Bug, Wilga i Liwiec). Najliczniejszą grupę (9 gmin) stanowią gminy nadbużańskie (Ceranów, Jabłonna, Korczew, Łochów, Platerów, Repki, Sadowne, Sarnaki i Sterdyń). Rzeka Liwiec przepływa przez 5 gmin (Grębków, Łochów, Mokobody, Siedlce i Węgrów), Wilga przez 2 (Garwolin i Żelechów), a z terenów nadwiślańskich badaniami objęto 1 gminę – Maciejowice. Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, że wysoką, bo ponad 20-punktową wartość wskaźnika atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej uzyskało 9 gmin, z czego 3 (Kornica, Miedzna i Stoczek Węgrowski) nie znajdowały się w grupie wyżej wymienionych 16 gmin. Jednakże udział powierzchni wód w ogólnej powierzchni tych gmin (małe rzeczki, stawy i inne zbiorniki wodne) był większy niż w niektórych gminach nadbużańskich. Najbardziej atrakcyjna pod względem turystycznym była gmina Sarnaki (28,97 pkt.) i Łochów (28,27 pkt.), najmniejszą atrakcyjnością natomiast charakteryzowała się gmina Siedlce (8,85 pkt.).

Agroturystyka była mało popularna jako działalność pozarolnicza mieszkańców wsi badanego regionu. Z 60 gmin należących do 6 powiatów (garwoliński, łosicki, miński, siedlecki, sokołowski i węgrowski) tylko w 32 były zlokalizowane gospodarstwa agroturystyczne. Ich liczba w poszczególnych gminach była zróżnicowana (tab. 2). Najwięcej gmin (37,5%) posiadało tylko jedno takie gospodarstwo, w 9 gminach (28,45%) działały po dwa gospodarstwa, w 4 – trzy, a w 5 – cztery. Najwięcej gospodarstw agroturystycznych znajdowało się w gminach Sarnaki (17) i Węgrów (8). Baza noclegowa w badanych gospodarstwach była niewielka: w żadnym gospodarstwie liczba pokoi nie przekraczała 5, a średnia liczba miejsc noclegowych zawierała się w przedziale od 3,5 do 14; dominowały pokoje 2- i 3-osobowe. Analizowana baza noclegowa spełniała założenia dotyczące organizowania wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że noclegi w kwaterach agroturystycznych powinny być oferowane w niewielkiej skali, bowiem mają one spełniać wymogi przytulnego, kameralnego zakwaterowania oraz „domowej” atmosfery [15]. Małej skali działalności agroturystycznej odpowiadają ponadto wymogi prawne, które nie obciążają zbyt mocno właściciela, natomiast jej rozszerzenie powoduje, że obowiązki podatkowe i administracyjne stają się bardziej złożone [10].

Wielkość agroturystycznej bazy noclegowej i jej wykorzystanie według gmin

Tabela 2

Gmina	Liczba gospodarstw w gminie	Liczba pokoi w gminie	Średnia liczba pokoi w gospodarstwie	Liczba miejsc noclegowych w gminie	Średnia liczba miejsc noclegowych w gospodarstwie	Liczba miejsc sprzedanych w gminie	Średnia liczba miejsc sprzedanych w gospodarstwie	Wsółczynnik wykorzystania miejsc noclegowych w gminie (%)
Ceranów	1	3	3,00	6	6,00	135	135,00	6,16
Dobre	1	2	2,00	8	8,00	172	172,00	5,89
Garwolin	4	14	3,50	45	11,25	680	170,00	4,14
Grębków	4	7	1,75	14	3,50	360	90,00	7,05
Jabłonna	2	9	4,50	22	11,00	494	247,00	6,15
Korczew	2	6	3,00	15	7,50	405	202,50	7,40
Kornica	1	3	3,00	6	6,00	251	251,00	11,46
Latowicz	1	3	3,00	10	10,00	225	225,00	6,16
Łaskarzew	1	3	3,00	10	10,00	205	205,00	5,62
Łochów	3	7	2,33	22	7,33	357	118,90	4,44
Maciejowice	1	4	4,00	10	10,00	125	125,00	3,42
Miedzna	3	10	3,33	22	7,33	405	135,00	5,04
Mokobody	1	4	4,00	9	9,00	158	157,50	4,79
Mordy	2	4	2,00	11	5,50	284	141,75	7,06
Paprotnia	2	6	3,00	15	7,50	315	157,50	5,75
Platerów	1	2	2,00	6	6,00	135	135,00	6,16
Przesmyki	2	6	3,00	14	7,00	293	146,25	5,72
Repki	2	7	3,50	28	14,00	423	211,50	4,14
Sabnie	1	3	3,00	6	6,00	136	136,00	6,21

cd. tab. 2

Gmina	Liczba gospodarstw w gminie	Liczba pokoi w gminie	Średnia liczba pokoi w gospodarstwie	Liczba miejsc noclegowych w gminie	Średnia liczba miejsc noclegowych w gospodarstwie	Liczba miejsc sprzedanych w gminie	Średnia liczba miejsc sprzedanych w gospodarstwie	Współczynnik wykorzystania miejsc noclegowych w gminie (%)
Sadowne	3	8	2,67	22	7,33	276	92,14	3,44
Sarnaki	17	50	2,94	138	8,12	1 921	113,00	3,81
Siedlce	2	8	4,00	20	10,00	262	131,00	3,59
Siennica	4	12	3,00	29	7,25	652	163,12	6,16
Skórzec	1	2	2,00	5	5,00	90	90,00	4,93
Sokołów Podl.	2	4	2,00	9	4,50	203	101,25	6,16
Stanisławów	3	6	2,00	18	6,00	540	180,00	8,22
Sterdyń	4	16	4,00	37	9,25	831	207,75	6,15
Stoczek Węgr.	4	11	2,75	23	5,75	544	135,90	6,48
Węgrów	8	24	3,00	56	7,00	1 332	166,50	6,52
Wiśniew	1	4	4,00	11	11,00	225	225,00	5,60
Wodynie	2	8	4,00	21	10,50	360	180,00	4,70
Żelechów	1	2	2,00	4	4,00	213	213,25	14,61
Region	87	258	2,97	672	7,72	13 005	161,28	5,30

Źródło: Badania własne.

Popyt na usługi agroturystyczne mierzony jest wartością współczynnika wykorzystania miejsc noclegowych w gospodarstwie agroturystycznym. Z badań Wiatraka [28] wynika, że popyt w gospodarstwach agroturystycznych, mimo dynamicznego ich rozwoju i prowadzonej promocji, nie cieszy się dużym zainteresowaniem turystów. Średnie wykorzystanie bazy noclegowej w Polsce w 2000 roku wynosiło 20,3% i nadal spada.

Tabela 3

Współczynniki korelacji

Badana cecha	Średnia	Odch. stand.	Wartość max.	Wartość min.	Współ. atrakcyjności wiejskiej przestrzeni	Współ. wykorzystania miejsc noclegowych	Potencjalny udział gmin w rynku	Udział gmin w rynku
					współczynnik korelacji (r)			
Współczynnik atrakcyjności wiejskiej przestrzeni	16,13	5,60	28,97	8,85	-	0,085	0,42 ^a	0,38 ^a
Współczynnik wykorzystania miejsc noclegowych	6,04	2,22	14,61	3,42	0,085	-	-	-
Potencjalny udział gmin w rynku	3,12	3,64	20,54	0,60	0,42*	-	-	-
Udział gmin w rynku	3,12	2,87	14,77	0,69	0,38*	-	-	-

^a Wartość istotna statystycznie.

Źródło: Badania własne.

W badanych gminach roczne wykorzystanie miejsc noclegowych w kwartach agroturystycznych było małe – w granicach 3,42-14,61%. Brak danych statystycznych dotyczących wykorzystania agroturystycznej bazy noclegowej w Polsce w 2007 roku¹ uniemożliwia porównanie wyników badań własnych do uzyskanych w innych regionach. Odnosząc je do danych otrzymanych dla kraju w 2010 roku, można jednak stwierdzić, że były one dużo niższe, bowiem współczynnik wykorzystania kwater agroturystycznych w tym czasie w Polsce wynosił 15% [16]. Podobną wartość tego wskaźnika (15,1%) uzyskano w województwie małopolskim [8], natomiast wykorzystanie miejsc noclegowych na Warmii i Mazurach wynosiło 10% [26]. Analizując wyniki badań, zaobserwowano znaczne różnice w wykorzystaniu miejsc noclegowych pomiędzy badanymi gminami. Zróżnicowanie to nie zależało jednakże od atrakcyjności przyrodniczej gmin, ponieważ związek między wykorzystaniem bazy noclegowej a atrakcyjnością wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej był nieistotny statystycznie (tab. 3).

¹ Urzędy miast i gmin zobowiązane zostały do przekazywania informacji o wykorzystaniu kwater od 2010 roku.

Tabela 4

Wskaźniki potencjalnego i rzeczywistego udziału gmin w badanym rynku

Gmina	Potencjalny udział w rynku (%)	Udział w rynku (%)	Rzeczywisty udział w rynku (%)
Ceranów	0,89	1,04	0,15
Dobre	1,19	1,32	0,13
Garwolin	6,70	5,23	-1,47
Grębków	2,08	2,77	0,68
Jabłonna	3,27	3,80	0,52
Korczew	2,23	3,11	0,88
Kornica	0,89	1,93	1,04
Latowicz	1,49	1,73	0,24
Łaskarzew	1,49	1,58	0,09
Łochów	3,27	2,74	-0,53
Maciejowice	1,49	0,96	-0,53
Miedzna	3,27	3,11	-0,16
Mokobody	1,34	1,21	-0,13
Mordy	1,64	2,18	0,54
Paprotnia	2,23	2,42	0,19
Platerów	0,89	1,04	0,15
Przesmyki	2,08	2,25	0,17
Repki	4,17	3,25	-0,91
Sabnie	0,89	1,05	0,15
Sadowne	3,27	2,13	-1,15
Sarnaki	20,54	14,77	-5,76
Siedlce	2,98	2,01	-0,96
Siennica	4,32	5,02	0,70
Skórzec	0,74	0,69	-0,05
Sokołów Podl.	1,34	1,56	0,22
Stanisławów	2,68	4,15	1,47
Sterdyń	5,51	6,39	0,88
Stoczek Węgr.	3,42	4,18	0,76
Węgrów	8,33	10,24	1,91
Wiśniew	1,64	1,73	0,09
Wodynie	3,13	2,77	-0,36
Żelechów	0,60	1,64	1,04

Źródło: Badania własne.

Analiza wskaźnikowa, obrazująca pozycjonowanie na rynku poszczególnych gmin, pozwala zmierzyć działalność agroturystyczną danej gminy w porównaniu do innych. Z danych tabeli 4 wynika, że liderem w badanej grupie była gmina Węgrów, która osiągnęła najwyższy rzeczywisty udział w rynku („market penetration” +1,47%). Najsłabszy wynik rzeczywistego udziału odnotowano dla gminy Sarnaki (-5,76%), ujemną wartość wskaźnika „market penetration” uzyskało także 10 innych gmin. Może to świadczyć o niewłaściwie prowadzonych usługach lub niedostatecznej promocji gospodarstw i gmin, jak również o przeszacowaniu wielkości bazy noclegowej w regionie w stosunku do zapotrzebowania na usługi agroturystyczne. Najbardziej zrównoważony udział miejsc noclegowych i udział sprzedanych noclegów w badanym regionie miały gminy Łaskarzew i Wiśniew, osiągając rzeczywisty udział +0,09%. Warto również zauważyć, że wartości wskaźnika podaży usług noclegowych na rynku („fair share”) były znacznie zróżnicowane. Ten stan rzeczy był w niewielkim stopniu determinowany atrakcyjnością przyrodniczą terenu. Badanie związku pomiędzy wskaźnikiem „fair share” a wskaźnikiem atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej za pomocą współczynnika korelacji (tab. 3) wykazało, że związek ten był słaby, ale istotnie dodatni ($r=0,42$). Również dodatnio skorelowany z atrakcyjnością gmin był wskaźnik „market share”. Jednakże związek tych cech był niewielki, bowiem współczynnik korelacji (r) wyniósł 0,38.

Analiza finansowa działalności turystycznej w gospodarstwach agroturystycznych obejmuje wiele zagadnień i jest skomplikowanym narzędziem, wymagającym zaawansowanej księgowości. Gospodarstwa agroturystyczne zwykle takiej księgowości nie prowadzą, w związku z tym w badaniach własnych ograniczono się do wyliczenia kosztów i przychodów bezpośrednich związanych z wyżywieniem i utrzymaniem turystów przebywających w analizowanych gospodarstwach w 2007 roku. Z wartości przychodów i kosztów wyliczono nadwyżkę bezpośrednią, która pozwala na ocenę korzyści finansowych osiąganych z turystyki w gospodarstwach agroturystycznych.

Uzyskane w pracy dane (tab. 5 i 6) wskazują, że średnia liczba sprzedanych usług w gospodarstwach agroturystycznych wahała się w granicach od 90 (gmina Grębków i Skórzec) do 251 (gmina Kornica). Koszt utrzymania turysty (bez produktów żywnościowych) różnicowały głównie wydatki poniesione na reklamę i ogrzewanie pomieszczeń przeznaczonych na cele usługowe. Jego średnia wartość wynosiła od 7,96 zł do 15,97 zł (tab. 6). Średnia cena usług w badanych gospodarstwach kształtowała się w przedziale 22,0-38,5 zł – całodzienne wyżywienie (tab. 5) i 20-36 zł – nocleg (tab. 6).

Analiza nadwyżki bezpośredniej wykazała, że na świadczeniu usług żywnościowych przeciętne gospodarstwo agroturystyczne w gminie Grębków zarobiło 1 561,5 zł, a w gminie Latowicz – 7 166,25 zł (tab. 5). Z kolei najwyższy dochód z noclegów (tab. 6) uzyskano w gminach: Łaskarzew i Stanisławów (odpowiednio 4 499,75 zł i 4 489,20 zł), a najniższy w gminach: Stoczek Węgrowski i Grębków (odpowiednio 819,48 zł i 821,70 zł). Roczna nadwyżka ogółem kształtowała się, w zależności od gminy, w granicach od 2 383,2 zł do 12 879,0 zł (tab. 7).

Tabela 5

Roczny koszt, przychód i nadwyżka z usług żywieniowych^a turystów w gospodarstwie agroturystycznym (średnia dla gospodarstwa w gminie)

Gmina	Liczba sprzedanych usług	Koszt bezpośredni (zł)	Cena usługi (zł)	Przychód bezpośredni (zł)	Nadwyżka bezpośrednia (zł)
Ceranów	135,00	830,25	35,00	4 725,00	3 894,75
Dobre	172,00	1 057,80	36,50	6 278,00	5 220,20
Garwolin	170,00	1 045,50	31,00	5 270,00	4 224,50
Grębków	90,00	553,50	23,50	2 115,00	1 561,50
Jabłonna	247,00	1 519,05	32,20	7 953,40	6 434,35
Korczew	202,50	1 245,38	35,00	7 087,50	5 842,13
Kornica	251,00	1 543,65	32,50	8 157,50	6 613,85
Latowicz	225,00	1 383,75	38,00	8 550,00	7 166,25
Łaskarzew	205,00	1 260,75	23,00	4 715,00	3 454,25
Łochów	118,90	731,24	24,00	2 853,60	2 122,37
Maciejowice	125,00	768,75	27,00	3 375,00	2 606,25
Miedzna	135,00	830,25	22,00	2 970,00	2 139,75
Mokobody	157,50	968,63	34,00	5 355,00	4 386,38
Mordy	141,75	871,76	33,50	4 748,63	3 876,86
Paprotnia	157,50	968,63	36,50	5 748,75	4 780,13
Platerów	135,00	830,25	31,00	4 185,00	3 354,75
Przesmyki	146,25	899,44	35,50	5 191,88	4 292,44
Repki	211,50	1 300,73	33,00	6 979,50	5 678,78
Sabnie	136,00	836,40	31,00	4 216,00	3 379,60
Sadowne	92,14	566,66	24,00	2 211,36	1 644,70
Sarnaki	113,00	694,95	32,00	3 616,00	2 921,05
Siedlce	131,00	805,65	36,50	4 781,50	3 975,85
Siennica	163,12	1 003,19	37,00	6 035,44	5 032,25
Skórzec	90,00	553,50	35,00	3 150,00	2 596,50
Sokołów Podl.	101,25	622,69	33,50	3 391,88	2 769,19
Stanisławów	180,00	1 107,00	37,50	6 750,00	5 643,00
Sterdyń	207,75	1 277,66	29,80	6 190,95	4 913,29
Stoczek Węgr.	135,90	835,79	23,00	3 125,70	2 289,92
Węgrów	166,50	1 023,98	25,00	4 162,50	3 138,53
Wiśniew	225,00	1 383,75	37,00	8 325,00	6 941,25
Wodynie	180,00	1 107,00	38,50	6 930,00	5 823,00
Żelechów	213,25	1 311,49	29,00	6 184,25	4 872,76

^a Dzienny koszt produktów żywnościowych – 6,15 zł.

Źródło: Badania własne.

Tabela 6

Roczny koszt, przychód i nadwyżka z usług noclegowych w gospodarstwie agroturystycznym (średnia dla gospodarstwa w gminie)

Gmina	Liczba sprzedanych noclegów	Koszt bezpośredni noclegu (zł)	Koszt bezpośredni usług noclegowych (zł)	Cena noclegu (zł)	Przychód bezpośredni z usług noclegowych (zł)	Nadwyżka bezpośrednia z usług noclegowych (zł)
Ceranów	135,00	11,78	1 590,30	22,00	2 970,00	1 379,70
Dobre	172,00	10,45	1 797,40	36,00	6 192,00	4 394,60
Garwolin	170,00	9,61	1 633,70	24,00	4 080,00	2 446,30
Grębków	90,00	12,37	1 113,30	21,50	1 935,00	821,70
Jabłonna	247,00	10,68	2 637,96	24,80	6 125,60	3 487,64
Korczew	202,50	11,09	2 245,73	29,50	5 973,75	3 728,03
Kornica	251,00	10,13	2 542,63	27,50	6 902,50	4 359,87
Latowicz	225,00	9,11	2 049,75	34,50	7 762,50	5 712,75
Łaskarzew	205,00	10,05	2 060,25	32,00	6 560,00	4 499,75
Łochów	118,90	12,52	1 488,63	21,00	2 496,90	1 008,27
Maciejowice	125,00	10,22	1 277,50	28,00	3 500,00	2 222,50
Miedzna	135,00	12,52	1 690,20	23,00	3 105,00	1 414,80
Mokobody	157,50	11,19	1 762,43	30,50	4 803,75	3 041,33
Mordy	141,75	14,97	2 122,00	31,00	4 394,25	2 272,25
Paprotnia	157,50	11,54	1 817,55	28,00	4 410,00	2 592,45
Platerów	135,00	11,41	1 540,35	29,00	3 915,00	2 374,65
Przesmyki	146,25	11,42	1 670,18	29,00	4 241,25	2 571,08
Repki	211,50	10,89	2 303,24	24,00	5 076,00	2 772,77
Sabnie	136,00	12,14	1 651,04	26,00	3 536,00	1 884,96
Sadowne	92,14	12,00	1 105,68	21,00	1 934,94	829,26
Sarnaki	113,00	15,40	1 740,20	28,00	3 164,00	1 423,80
Siedlce	131,00	12,25	1 604,75	28,00	3 668,00	2 063,25
Siennica	163,12	10,21	1 665,46	35,00	5 709,20	4 043,74
Skórzec	90,00	13,20	1 188,00	29,50	2 655,00	1 467,00
Sokołów Podl.	101,25	12,64	1 279,80	23,50	2 379,38	1 099,58
Stanisławów	180,00	10,06	1 810,80	35,00	6 300,00	4 489,20
Sterdyń	207,75	10,71	2 225,00	27,50	5 713,13	3 488,12
Stoczek Węgr.	135,90	15,97	2 170,32	22,00	2 989,80	819,48
Węgrów	166,50	7,96	1 325,43	20,00	3 330,00	2 004,66
Wiśniew	225,00	10,87	2 445,75	27,50	6 187,50	3 741,75
Wodynie	180,00	11,26	2 026,80	26,00	4 680,00	2 653,20
Żelechów	213,25	9,18	1 957,64	26,00	5 544,50	3 586,87

Źródło: Badania własne.

Tabela 7

Roczny koszt, przychód i nadwyżka z usług turystycznych w gospodarstwie agroturystycznym (średnia dla gospodarstwa w gminie)

Gmina	Koszt bezpośredni (zł)	Przychód bezpośredni (zł)	Nadwyżka bezpośrednia (zł)
Ceranów	2 420,55	7 695,00	5 274,45
Dobre	2 855,20	12 470,00	9 614,80
Garwolin	2 679,20	9 350,00	6 670,80
Grębków	1 666,80	4 050,00	2 383,20
Jabłonna	4 157,01	14 079,00	9 921,99
Korczew	3 491,10	13 061,25	9 570,15
Kornica	4 086,28	15 060,00	10 973,72
Latowicz	3 433,50	16 312,50	12 879,00
Laskarzew	3 321,00	11 275,00	7 954,00
Łochów	2 219,86	5 350,50	3 130,64
Maciejowice	2 046,25	6 875,00	4 828,75
Miedzna	2 520,45	6 075,00	3 554,55
Mokobody	2 731,05	10 158,75	7 427,70
Mordy	2 993,76	9 142,88	6 149,12
Paprotnia	2 786,18	10 158,75	7 372,58
Platerów	2 370,60	8 100,00	5 729,40
Przesmyki	2 569,61	9 433,13	6 863,51
Repki	3 603,96	12 055,50	8 451,54
Sabnie	2 487,44	7 752,00	5 264,56
Sadowne	1 672,34	4 146,30	2 473,96
Sarnaki	2 435,15	6 780,00	4 344,85
Siedlce	2 410,40	8 449,50	6 039,10
Siennica	2 668,64	11 744,64	9 076,00
Skórzec	1 741,50	5 805,00	4 063,50
Sokołów Podl.	1 902,49	5 771,25	3 868,76
Stanisławów	2 917,80	13 050,00	10 132,20
Sterdyń	3 502,67	11 904,08	8 401,41
Stoczek Węgr.	3 006,11	6 115,50	3 109,39
Węgrów	2 349,32	7 492,50	5 143,18
Wiśniew	3 829,50	14 512,50	10 683,00
Wodynie	3 133,80	11 610,00	8 476,20
Żelechów	3 269,12	11 728,75	8 459,63

Źródło: Badania własne.

Tabela 8

**Dochód z działalności turystycznej w gospodarstwie agroturystycznym
na tle popytu i podaży (średnia dla gospodarstwa w gminie)**

Ranking	Gmina	POR (zł)	Ranking	Gmina	PAR (zł)
1	Latowicz	57,24	1	Żelechów	5,79
2	Stanisławów	56,29	2	Kornica	5,01
3	Dobre	55,90	3	Stanisławów	4,63
4	Siennica	55,64	4	Latowicz	3,53
5	Wiśniew	47,48	5	Korczew	3,50
6	Korczew	47,26	6	Siennica	3,43
7	Mokobody	47,16	7	Dobre	3,29
8	Wodynie	47,09	8	Mordy	3,06
9	Przesmyki	46,93	9	Paprotnia	2,69
10	Paprotnia	46,81	9	Przesmyki	2,69
11	Siedlce	46,10	10	Wiśniew	2,66
12	Skórzec	45,15	11	Platerów	2,62
13	Kornica	43,72	12	Sterdyń	2,49
14	Mordy	43,38	13	Jabłonna	2,47
15	Platerów	42,44	14	Ceranów	2,41
16	Sterdyń	40,44	15	Sabnie	2,40
17	Jabłonna	40,17	16	Sokołów Podl.	2,36
18	Repki	39,96	17	Mokobody	2,26
19	Żelechów	39,67	18	Skórzec	2,23
20	Garwolin	39,24	19	Wodynie	2,21
21	Ceranów	39,07	20	Łaskarzew	2,18
22	Łaskarzew	38,80	21	Węgrów	2,01
23	Sabnie	38,71	22	Grębków	1,87
24	Maciejowice	38,63	23	Repki	1,65
25	Sarnaki	38,45	23	Siedlce	1,65
26	Sokołów Podl.	38,21	24	Garwolin	1,62
27	Węgrów	30,89	25	Stoczek Węgr.	1,48
28	Sadowne	26,85	26	Sarnaki	1,47
29	Grębków	26,48	27	Miedzna	1,33
30	Miedzna	26,33	28	Maciejowice	1,32
30	Łochów	26,33	29	Łochów	1,17
31	Stoczek Węgr.	22,88	30	Sadowne	0,92

Źródło: Badania własne.

Powszechnie używanymi wskaźnikami ekonomicznymi w hotelarstwie jest POR, określający dochód uzyskany z jednego sprzedanego miejsca, oraz PAR – opisujący dochód przypadający na jedno dostępne miejsce w danym przedziale czasowym (np. w ciągu roku). W badanych gospodarstwach agroturystycznych dochód (mierzony nadwyżką bezpośrednią) uzyskany z jednego sprzedanego miejsca wynosił od 22,88 zł do 57,24 zł (tab. 8), przy czym najwyższą jego wartość osiągnięto w gminie Latowicz. Pozostawało to w związku z wyższą w porównaniu z innymi gminami ceną usług (72,5 zł nocleg i wyżywienie) i względnie niskim dziennym kosztem utrzymania turysty (9,11 zł). Podobną sytuację odnotowano w gminie Stanisławów. Z kolei, pierwsze miejsce pod względem wielkości dochodu przypadającego na jedno dostępne miejsce noclegowe (PAR) zajęła gmina Żelechów (5,79 zł), w której współczynnik wykorzystania bazy noclegowej również był najwyższy (tab. 2). Na ostatniej pozycji w tym rankingu znalazła się gmina Sadowne, cechująca się bardzo niskim współczynnikiem wykorzystania miejsc noclegowych (3,44%).

Podsumowanie

W regionie siedleckim w 2007 roku agroturystyka nie była popularną działalnością pozarolniczą mieszkańców wsi, chociaż stwarza ona możliwość „bezpłatnego” zwiększenia dochodów. Z 60 gmin występujących na badanym terenie tylko w 32 znajdowały się gospodarstwa agroturystyczne. Ich liczba wynosiła 87, z czego 25 gospodarstw (28,74%) było zlokalizowanych w dwóch gminach (Sarnaki i Węgrów). Baza noclegowa w badanych gospodarstwach nie była zbyt rozbudowana – nie przekraczała 5 pokoi.

Zainteresowanie turystów wypoczynkiem w analizowanych gospodarstwach agroturystycznych było niewielkie. Świadczy o tym wykorzystanie miejsc noclegowych w ciągu roku, które dla całego badanego regionu wyniosło 5,3%. Na wartość tego współczynnika w poszczególnych gminach nie miała wpływu atrakcyjność wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej, chociaż pod tym względem badane gminy znacznie się różniły.

Procentowy udział miejsc noclegowych (wskaźnik „fair share”) i sprzedanych usług (wskaźnik „market share”) był zróżnicowany w zależności od gminy i w niewielkim stopniu istotnie dodatnio skorelowany z wartością wskaźnika atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej. Jednakże w 11 gminach (34,37%) rzeczywisty udział w rynku („market penetration”) był ujemny. Może to świadczyć o niewłaściwie prowadzonych usługach lub o niewystarczającej promocji gospodarstw i gminy, jak również o przeszacowaniu wielkości bazy noclegowej w regionie w stosunku do zapotrzebowania na usługi agroturystyczne.

Badane gminy znacznie różniły się w zakresie wyników finansowych, mierzonych kategorią nadwyżki bezpośredniej uzyskanej w gospodarstwie z turystyki, i wartością wskaźników POP i PAR. Należy przy tym podkreślić, że roczny dochód (nadwyżka bezpośrednia) uzyskany w gospodarstwie z turystyki wynosił średnio 6 921,43 zł, przy czym w 6 gminach (18,8%) nie przekraczał

4 000 zł (2 383,20–3 868,76 zł), natomiast w 14 (43,7%) zawierał się w przedziale 4 063,50–7954,00 zł, a w pozostałych (12 gmin – 37,5%) wskaźnik ten osiągnął wartość od 8 451,54 zł do 12 879,00 zł. Dochód przypadający na jedno dostępne miejsce noclegowe (w ciągu roku) w gospodarstwie agroturystycznym (PAR) w 24 gminach (75%) nie przekraczał 3 zł, przy czym w 10 z nich kształtował się poniżej 2 zł.

Literatura:

1. Agroturystyka (red. U. Świetlikowska). Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2000.
2. Balińska A., Sikorska-Wolak I.: Agroturystyka w Dolinie Bugu i uwarunkowania jej rozwoju. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2001.
3. Ciepela G.A., Jasińska A.: Rola i potrzeby współczesnego turysty w kreowaniu oferty gospodarstw ekoagroturystycznych [w:] Innowacje w rozwoju turystyki (red. M. Jalinik). Wydawnictwo PB, Białystok 2008.
4. Ciepela G.A., Sosnowski J.: Rynek usług agroturystycznych w powiecie puławskim. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Łomży, nr 46, 2010.
5. Drzewiecki M.: Agroturystyka. Założenia – uwarunkowania – działania. Instytut Wydawniczy „Świadectwo”, Bydgoszcz 1995.
6. Dubel K.: Przyrodnicze i kulturowe uwarunkowania rozwoju agroturystyki [w:] Agroturystyka w teorii i praktyce (red. K. Młynarczyk, M. Marks). Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2002.
7. Gradziuk P.: Ekonomiczna analiza wykorzystania słomy na cele energetyczne [w:] Słoma – energetyczne paliwo (red. A. Grzybek, P. Gradziuk, K. Kowalczyk). Wydawnictwo Wieś Jutra, 2001.
8. Informacja sygnałna nr 3 – maj 2011. Turystyka w województwie małopolskim w 2010 r. Urząd Statystyczny w Krakowie; <http://www.stat.gov.pl/krak>.
9. Kasperczyk M., Kacorzyk P.: Preferencje gości odwiedzających gospodarstwa agroturystyczne [w:] Wybrane zagadnienia z turystyki wiejskiej (red. J. Bergier, B. Sawicki). Wydawnictwo PWSZ im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, 2005.
10. Kobylecki J., Plichta M.: Wybrane uwarunkowania organizowania agroturystyki [w:] Marketing w agroturystyce (red. M. Plichta, J. Sosnowski). Monografie nr 75. Wydawnictwo AP, 2006.
11. Koniszyk M.: Jak mierzyć udział w rynku? Hotelarz, nr 2, 2007.
12. Lubas B.: Układ hotelowego rachunku zysków i strat według Standardowego Systemu Rachunkowości Hotelowej (SSRH). Kwartalnik „e-Finanse”, nr 4; <http://www.e-finanse.com>, 2008.
13. Łęczycki K., Jabłonka R., Marcysiak A.: Motywy i uwarunkowania lokalizacyjne prowadzenia działalności agroturystycznej [w:] Agroturystyka – moda czy potrzeba? (red. G.A. Ciepela, J. Sosnowski). Monografie nr 80. Wydawnictwo AP, Siedlce 2007.
14. Mały Rocznik Statystyczny Polski. GUS, Warszawa 2008.
15. Marks E., Pałucha I., Młynarczyk K.: Rodzaje wiejskiej bazy noclegowej i ich specyfika [w:] Agroturystyka (red. K. Młynarczyk). Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2002.
16. Materiały na konferencję prasową w dniu 23 marca 2011 r. Wyniki badań GUS, 2010. Notatka informacyjna. Baza noclegowa i jej wykorzystanie w 2010 roku. Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych.

17. Mazowsze Agroturystyka Agritourism 2005/6. Wydawnictwo Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego, Warszawa.
18. Osek M., Janocha A., Milczarek A., Klocek B.: Wyniki produkcyjne i poubojowe oraz walory smakowe mięsa kurcząt brojlerów żywionych mieszankami natłuszczanymi różnymi olejami roślinnymi. *Rośliny Oleiste*, XXVI, nr 2, 2005.
19. Osek M., Milczarek A.: Wynik tuczu, wartość rzeźna oraz jakość mięsa świń rasy puławskiej żywionych mieszankami z udziałem nasion bobiku i rzepaku. *Rocz. Nauk. Zoot.*, t. 32, z. 2, 2005.
20. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*. GUS, Warszawa 2008.
21. *Rocznik Statystyczny Województwa Mazowieckiego*. GUS, Warszawa 2008.
22. *Rynek Rolny*, nr 2 (204), 2008.
23. Sawicki B.: Perspektywy rozwoju usług agroturystycznych w Polsce [w:] *Rozwój turystyki na obszarach wiejskich* (red. M. Jalinik). Wydawnictwo PB, Białystok 2007.
24. Sikorska-Wolak I.: Możliwości rozwoju i specyficzne cechy turystyki na obszarach prawnie chronionych w Polsce [w:] *Regionalny aspekt rozwoju turystyki* (red. M. Jalinik). Wydawnictwo PB, Białystok 2006.
25. Strzębicki L.: Zachowanie konsumentów na regionalnym rynku usług agroturystycznych [w:] *Agroturystyka w teorii i praktyce* (red. K. Młynarczyk, M. Marks.). Wydawnictwo UMW w Olsztynie, 2002.
26. Urząd Statystyczny w Olsztynie. Turystyka w województwie warmińsko-mazurskim w 2010 r.; <http://www.stat.gov.pl/olsz>.
27. Urząd Statystyczny, <http://www.stat.gov.pl/warsz>.
28. Wiatrak A.P.: Baza agroturystyczna w Polsce i na świecie. *Zeszyty Naukowe AR im. H. Kołłątaja w Krakowie*, nr 402, 2003.
29. Woźniak M., Cebulak T.: Otoczenie przyrodnicze elementem wyznaczającym wzajemne relacje między turystami a przestrzenią agroturystyczną [w:] *Marketing w agroturystyce* (red. M. Plichta, J. Sosnowski). Monografie nr 75. Wydawnictwo AP w Siedlcach, 2006.
30. Zareba D.: *Ekoturystyka – wyznania i problemy*. PWN, Warszawa 2000.
31. Żbikowski J., Kozak A., Kuźmicki M.: Motywy podejmowania działalności agroturystycznej w wybranych gminach województwa lubelskiego [w:] *Marketing w agroturystyce* (red. M. Plichta, J. Sosnowski). Monografie nr 75. Wydawnictwo AP w Siedlcach, 2006.